

УДК 322.32.1

Рудницька Ю. В., ад'юнкт кафедри  
криміналістики та судової медицини НАВС

## Криміналістична характеристика неповнолітніх злочинців, які вчинили крадіжки

Розглянуто та проаналізовано структуру особи неповнолітнього злочинця, її вплив на злочинну діяльність, а також її взаємозв'язок з іншими елементами криміналістичної характеристики крадіжок.

**Ключові слова:** неповнолітній, особа злочинця, структура особистості, елементи криміналістичної характеристики.

Рассмотрена и проанализирована структура лица несовершеннолетнего преступника, ее влияние на преступную деятельность, а также ее взаимосвязь с другими элементами криминалистической характеристики краж.

**Ключевые слова:** несовершеннолетний, лицо преступника, структура личности, элементы криминалистической характеристики.

In the article the structure of face of minor criminal is considered and analysed, its influence on criminal activity, and also its intercommunication, with other elements of criminalistics description of thefts.

**Keywords:** minor, face of criminal, structure of personality, elements of criminalistics description.

**Постановка проблеми.** Будь-який злочин як суспільно-небезпечне діяння, його види можна охарактеризувати з різних сторін. Займаючи основне місце у ланцюгу криміналістичної характеристики, особа злочинця, в тому числі неповнолітнього, є центральним елементом аналізу причин злочинної поведінки та основним об'єктом профілактичного впливу. Тому необхідність вивчення особистості злочинця диктується передусім потребами практичної боротьби зі злочинністю.

**Мета статті** – на основі теоретичних положень дослідити структуру особи неповнолітнього злочинця та, узагальнивши судову практику, прослідкувати її зв'язок з іншими елементами криміналістичної характеристики.

**Стан дослідження проблеми.** На необхідність більш глибоко, повного та всебічного вивчення особи злочинця зверталась увага ще в роботах основоположника криміналістичної науки Г. Гросса, який пропонував розробляти методику розслідування злочинів, у якій основний акцент пізнання був зміщений з події злочину на особу злочинця та враховувався нерозривний зв'язок останньої із слідами злочину. Різними аспектами дослідження особи злочинця присвячено праці таких відомих учених, як Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.А. Жбанов, Г.Г. Зуйков, А.І. Іщенко, В.О. Коновалова, В.О. Образцов, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков.

**Виклад основних положень.** Для різностороннього і правильного вивчення особистості неповнолітнього злочинця велике значення має визначення його поняття.

Особа злочинця, як елемент криміналістичної характеристики, – це стійка криміналістично значуща сукупність психофізіологічних якостей та рис, мотиваційних установок, емоційної та раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення та приховання злочину, а також пост злочинної поведінки [6, с 54].

Важливо відмітити, що поняття особи неповнолітнього злочинця помітно відрізняється від загального поняття особи злочинця. Окрім названих вище ознак, характерних будь-якій особі злочинця, особа неповнолітнього злочинця відрізняється рядом специфічних ознак, практично характерно тільки для неї (вольових, фізичних,

інтелектуальних та інших).

В цьому відношенні є успішне формулювання, запропоноване В.Т. Фурсовим: «Особистість неповнолітнього злочинця – це діалектична сукупність індивідуальних і типічних властивостей (відношень) людини у віці від 16 (14) до 18 років, яка визначає конкретне соціальне якість-сутність, яка характеризується наявністю кримінально-процесуальних, виправно-трудових і пов'язаних з ними інших відносин, обумовлених фактами вчинення ними злочинів, визнання вини, засудження, признання і виконання покарання, попередження нового злочину». В зазначеному визначенні достатньо повно висвітлені і соціальні, і юридичні ознаки, які характеризують особу неповнолітнього злочинця [2, с. 6-7].

В основі дослідження лежить структура, «бо не можна зрозуміти механізм злочинної поведінки, не пізнавши структуру особистості» [3, с. 12]

Більшість вчених-криміналістів визначають загальноприйнятну структуру особи злочинця, яка складається з таких ознак:

1) соціально-рольові (найближче оточення, побутові, сімейні, виробничі та цивільні відносини);

2) соціально-демографічні (стать, вік, освіта, соціальний стан, професія і вид занять, сімейний стан, місце проживання, матеріальне забезпечення та житлово-побутові умови);

3) морально-психологічні (світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, рольові особливості, психічні аномалії, що не виключають осудність, рівень потреб);

4) кримінально-правові (мотиви злочину, характер та спрямування посягань, одиночний чи груповий характер посягань, строк і вид покарання, стаття КК України) [4, с. 91-92].

Розглянемо характеристику кожної ознаки.

*Соціально-рольові.* Визначну роль у виникненні у неповнолітніх антисоціальної спрямованості, як правило, відіграють несприятливі умови в сім'ї (п'яцтво, скандали, сварки), несприятлива педагогічна позиція батьків (низький культурно – освітній рівень суттєво ускладнює визначення раціональної педагогічної позиції по відношенню до підлітків, обмежує вибір форм та методів реагування на їх проступки) [5, с. 152].

Ключевим М.М. та Завгородньою Ю.С. було проведено опитування 229 неповнолітніх, які відбувають покарання у Прилуцькій виховній колонії. Отримані дані свідчать про те, що 32,6 % майбутніх злочинців виховувалися у неповних родинах; 9,2 % є вихованцями інтернатів; 11 % – підлітками, які, маючи батьків, проживали з близькими родичами; решта зростали у структурно повних сім'ях. Щодо психологічного клімату в родині 13,8 % опитуваних зізналися, що постійно перебували під тиском сімейного насильства, неодноразово втікали з дому; 12,8 % відмовилися відповідати на болюче для них питання, що дає підстави припустити наявність аналогічних проблем у стосунках з батьками; 5,5 % повідомили, що батьки не цікавилися їхніми проблемами, кожний жив своїм життям; решта вважає, що мали добрі стосунки з батьками [4, с. 92].

Спілкування зі своїми ровесниками – провідний тип діяльності у цьому віці. Саме у спілкуванні засвоюються норми соціальної поведінки, встановлюються відповідні взаємостосунки, розвивається почуття симпатії чи антипатії. Якщо потреба у спілкуванні реалізується не в сприятливих умовах, а в неформальних підліткових групах і вуличних компаніях, які в якості цінностей сповідують випивку, наркотики, хуліганство і т.д., то воно може стати для підлітка небезпечним криміналізуючим фактором [6, с. 148].

*Соціально-демографічні.* Головні умови, що провокують внутрішні й зовнішні

суперечності, такі: недоступність для сучасного підлітка тих засобів освіти, виховання, професіоналізації, розвитку, які необхідні для нормальної соціально-культурної адаптації особистості в даному суспільстві; невідповідність рівня виявлених здібностей і раніше закріплених якостей підлітка завданням, які він ставить перед собою, зниження авторитета вчителя і педагогічної діяльності в цілому, слабка організація позаурочної діяльності учнів і відхід від організованих форм суспільно корисної праці [7, с.229-230]. Аналіз соціальної структури неповнолітніх злочинців свідчить, що найчастіше вчиняють злочини учні професійно-технічних училищ, особи, які не працюють та не навчаються [5, с. 152].

*Морально-психологічні.* У процесі розвитку підлітка в його психіці відбуваються суттєві зміни. Інтенсивний фізичний та статевий розвиток — основна особливість цього віку. Посилене функціонування гормональної системи значно підвищує нервову збудженість неповнолітнього, його реактивність, емоційну експресивність, нерідко супроводжується запальністю, різкістю, нестриманістю. Підвищена групова залежність, негативізм, демонстративна незалежність, залежність від референтної групи (впливові для підлітка люди), підвищене імітування кумирів, схильність до ризикових дій, недостатній соціальний самоконтроль [5, с. 151].

Особа злочинця характеризується виникненням конкретних змін в її психологічній структурі.

До психічних відхилень і аномалій (граничних станів) судово-психіатрична експертиза відносить психопатію, психопатичні стани, шизофренію в стійких формах, травми центральної нервової системи, хронічний алкоголізм, наркоманію та інші форми психічної патології, які не виключають осудності [8, ст. 314].

У психології особистості злочинця розрізняють конкретного роду дефекти:

а) дефекти індивідуального право розуміння (соціально-правовий інфантилізм; правова неусвідомленість; соціально-правова дезінформованість; правовий нігілізм; соціально-правовий цинізм);

б) патологічні потреби сфери особистості;

в) дефекти в особистих настановах;

г) дефекти психічного розвитку( майже у 50% засуджених) [9, ст. 90].

За даними психологічної служби Прилуцької виховної колонії встановлено, що близько 20 % засуджених неповнолітніх мають вади у психічному та психологічному розвитку, до яких слід віднести нервово-патологічні риси характеру (крикливість, плаксивість, підвищена образливість, роздратованість, імпульсивність тощо). До того ж значна кількість засуджених неповнолітніх має низький рівень інтелектуального розвитку, що ускладнює сприйняття ними інформації та є передумовою труднощів у спілкуванні як із однолітками, так і з дорослими [4, с.92].

*Кримінально-правові.* Характерним явищем сучасності є формування угруповань молоді. Безконтрольну діяльність деяких із них, які і процеси демократизації суспільства, вони розуміють як всюдозволеність. Це завдає шкоди інтересам суспільства, призводить до аморальної поведінки підлітків, формування протиправних, а потім і злочинних груп [5, с. 152].

Злочинна подія ніколи не проходить безслідно. Вона завжди залишає конкретний відбиток як у свідомості людей (злочинця, потерпілого, свідків), так і в матеріальній обстановці місця події. Тому і обстановка місця події — не, що інакше як опрідметнена психологія учасників розслідування події [10, с.57].

Тому доцільно простежити, як морально-психологічні та фізичні властивості особи злочинця взаємопов'язані з іншими елементами криміналістичної характеристики.

Частіше всього закономірний зв'язок простежується між способом вчинення і приховування злочину та особою злочинця. Криміналістична характеристика зазначених елементів злочину опосередковується сукупністю ситуаційних виборів злочинцем моделей поведінки, обумовлених його особистісними особливостями, на які потрібно звернути увагу слідчому. Криміналістично значущими та визначальними під час вибору способу вчинення та приховування злочину є загальні риси людини: риси характеру, здібності, а також психічні відхилення. [11, с. 91-92]. Вчинюючи злочин, особа рідко діє спокійно. Найчастіше за все вона знаходиться в стані збудження, нервового напруження, викликаного активною участю у злочинній події. В такому стані вона, як правило, не обирає як їй краще вчинити, а діє машинально, більш звичним, а відповідно і більш зручним, для неї способом [10, с.59].

За проведеними нами дослідженнями було виявлено, що неповнолітні, в тому числі малолітні особи, діють переважно у складі 2-4 осіб. Об'єкт посягання вибирають раптово, не завжди, володіючи точною інформацією про наявність предмета посягання, а як наслідок - у них відсутній попередній план злочинних дій і розподіл ролей між собою, діють примітивно. Переважно це жила приміщення або не охоронювані споруди, що полегшує доступ до них. Відповідно, якщо це квартира, і як правило, на першому поверсі, проникають до неї через балкон, в якому не зачинене вікно. Стосовно приватних будинків, можуть відшукати ключі від замка, схованого на видному місці, пошкодити скло вікон та замків. Відносно інших приміщень, наприклад кіосків або магазинів, для взлому замка та проникнення всередину використовують підручні засоби, металеві прутки, сокири.

Подальша доля предметів залежить від їхніх особливостей. Якщо це гроші то реалізують їх одразу, купують на них мобільні телефони, відео та аудіо техніку, витрачають на розваги. Продукти харчування споживають, залишають при собі. Більш цінніші речі, наприклад вироби із золота, чорного та кольорового металу, техніку, збувають е одразу, переховують в себе або у знайомих родичів. Непідготовленість і відсутність чітко продуманого способу вчинення злочину дозволяє виявляти на місці його вчинення досить велику кількість різних слідів, специфічних саме для неповнолітніх (за розміром, характером, відстані, напрямом руху і т.д.).

Предмет злочинного посягання впливає з потреб злочинця, які є внутрішнім джерелом активності особистості. Потреби можуть бути, як матеріальними так і духовними. Вони безпосередньо пов'язані з мотивами всіх вчинків і в кінцевому результаті визначають спосіб життя особистості і її діяльність [10, с. 58]. Як показало дослідження, предметом посягання переважно стають продукти харчування, наприклад, солодощі, солодкі та алкогольні напої. Значну частку становить викрадення грошей, але в силу того, що вони на момент вчинення злочину не володіють інформациєю про точне місце знаходження предмета посягання, викрадають не велику суму грошей, дуже рідко вона перевищує 1000 гривень. Слід зазначити, якщо крадіжки вчиняються у громадському місці, то предметом злочину в тому числі стають і мобільні телефони. Не обходять стороною золоті прикраси, чорні і кольорові метали та вироби з них на велику собівартість. Більш обізнані неповнолітні злочинці або за участю дорослих, але дуже рідко, викрадають транспортні засоби (мопеди, велосипеди).

Аналізуючи сліди місця події, можна отримати відомості про психологічну атмосферу злочинної події, про те, в якій обстановці вчинювався злочин: мирній чи конфліктній, очікувала жертва нападу чи вона була раптовою [10. с 64].

У більшості випадків неповнолітні вчиняють крадіжки із квартир, розташованих на першому поверсі або інші приміщення, які не охороняються, що пояснюється легкістю проникнення в них. У 75% випадках неповнолітні діють у районі новобудов, називаючи такі обставини, що сприяли вчиненню крадіжок саме в цих районах: однотипність замикаючих пристроїв; недосконалість кріплення дверей і вікон; велика кількість мешканців у будинку та відсутність особистого знайомства людей. Якщо крадіжки вчиняються в громадських місцях — велика кількість людей, штовханини, зменшена увага останніх. Більшість крадіжок вчиняються у будні дні, переважно з 12 до 18 годин; 65% випадків із цієї кількості крадіжок було вчинено навесні, а також у період відпусток [12, с. 169].

Як показало власне дослідження, що часто крадіжки вчиняються напередодні святкових днів, переважно після обіду і до пізнього вечору. Потерпілими від злочину стають переважно малознайомі особи, рідко знайомі та родичі, за виключенням, якщо це сільська місцевість або з невеликою кількістю людей.

**Висновки.** Отже, на підставі проведеного нами дослідження було встановлено, що до основних криміналістично значущих властивостей неповнолітнього злочинця належать соціально-рольові, соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові особливості. Вказані властивості беруть участь у детермінації механізму злочину та процесу слідоутворення. Тому всі елементи криміналістичної характеристики злочину тісно пов'язані з особою злочинця та його особливостями.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Салтєвський М. В. Криміналістика. Теоретичні основи науки криміналістики і криміналістичної техніки : підручник: Ч. 1 / М. В. Салтєвський . — Х. : Основа, Консум, 1999. — 415 с.
2. Билєнчук П. Д. Изучение личности несовершеннолетнего обвиняемого на предварительном следствии : учеб. пособие / П. Д. Билєнчук, А. И. Рошин. — К. : Атіка, 1991. — 160 с.
3. Андреев И. С. Криміналістика: учеб. пособие для вузов / Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. — Минск: «Вышэйшая школа», 1997. - 334 с.
4. Ключев М.М. Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього злочинця / М. М. Ключев, Ю. С. Завгородня // Право і суспільство. — 2009. - № 6. — С. 89-92.
5. Пирожкова Тетяна. Відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики при розслідуванні злочинів, вчинених неповнолітніми / Тетяна Пирожкова // Підприємство, государство і право. — 2005. - № 5. - С. 151-154.
6. Бєдь В. В. Юридична психологія: нав. посібник / Бєдь В. В., - К. : Каравела, 2003. — 170 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Юридична психологія: нав. посібник / Орбан-Лембрик Л.Е. — Ч. : Книги - XXI, 2007. — 267 с.
8. Васильев В. Л. Юридическая психология : учеб. пособие / Васильев В. Л. — П. : Юрид. лит., 2001. — 140 с.
9. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы кримінального насилья: учеб. пособие / С. Н. Абельцев // Закон и право. — 2000. — С. 91.
10. Луценко К. А. Специфіка мотивації протиправних дій неповнолітніх / К. А. Луценко // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. — 1997. — Вип. № 1. — С. 223-226.
11. Бєлкін Р. С. Курс криміналістики: Общая теория советской криміналістики / Р. С. Бєлкін. - М. : Юрид. лит., 1977. - 408 с.
12. Манжос І. О. Проблеми побудови криміналістичної характеристики крадіжок, учинених групою неповнолітніх / І. О. Манжос // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. — 2009. — Вип. № 9. — С. 166-172.